

Byvandring

Fra spor til minner

Lang rute, ca. 1t 30 min

Jødisk Museum i Oslo 2018
Revidert 2024

Kontakt:

Undervisningsavdelingen ved Jødisk Museum i Oslo
Calmeyers gate 15b, 0183 Oslo
post@jodiskmuseumoslo.no
+ 47 22 20 84 00

Introduksjon

Da Norge ble okkupert i 1940, levde det rundt 2 100 jøder i landet. En stor del av den jødiske befolkningen bodde og arbeidet i Oslo – særlig levde mange på Grünerløkka og i Hausmannskvartalene.

I løpet av krigsårene 1940-45 ble 773 jødiske barn, kvinner og menn arrestert og deportert ut av landet. Alle eiendeler som tilhørte jøder skulle overdras andre – nye mennesker flyttet inn i leiligheter eid av jøder, forretningslokaler ble gjerne overtatt av konkurrenter, gjenstander som fantes i jødernes boliger ble solgt på auksjon.

Alle spor etter jødene i Norge skulle utslettes.

En total utslettelse av alle spor ble det allikevel ikke. I byen vår finner vi spor etter de som ble deportert, spor etter de rundt 1 200 jødene som klarte å flykte fra tilintetgjørelse og spor etter de som hjalp jøder med å flykte.

Ved å følge sporene kan vi minnes menneskene som ble offer for Holocaust i Norge.

I Oslo finnes det flere fysiske monumenter som hjelper oss med å minnes at ofre for nazismen levde her, i våre gater. Minnesmerket på Akershuskaia og snublesteinene er eksempler. Minnesmerkene hjelper oss å huske, og er også kunst i det offentlige rom. De gir opphav til undring.

Vi har laget to mulige ruter for byvandring som tar for seg ulike monumenter og minnesmerker i Oslo. Uten stopp tar den lange ruten ca. 1,5 time å gå, og den korte ruten tar ca. 30 minutter. Med stopp må det beregnes en del mer tid.

I heftet finnes det informasjon om stedene, og om personene som har bodd eller arbeidet på adressene vi besøker. I tillegg finnes det ekstra ressurser som kan brukes for eksempel før eller etter byvandringen.

Send oss gjerne tilbakemeldinger på hvordan opplegget har fungert eller bruk emneknaggen #jodiskmuseumoslo på sosiale medier.

Forslag til undervisningsopplegg knyttet til byvandringen:

Forberedelse til byvandringen:

Hftet «Hva hendte i Norge?» gir en kort innføring i Holocaust i Norge. Hftet kan brukes som en forberedelse til byvandringen, og passer særlig for elever i ungdomsskole og på videregående skole.

Hftet kan lastes ned via Jødisk Museum i Oslo sine nettsider:

<https://www.jodiskmuseumoslo.no/holocaust-og-norsk-jodisk-historie>

Forslag til oppgave:

Før byvandringen får elevene i oppgave å sette seg inn i bakgrunnsinformasjon om personene som har bodd eller arbeidet på de ulike adressene. Elevene formidler informasjonen til resten av klassen underveis i byvandringen.

Akershuskai Søndre, 0150 Oslo

Holbergs gate 21, 0166 Oslo

Vår Frelzers Gravlund, Akersbakken 32,

Jernbanetorget 5, 0154 Oslo

Torggata 18, 0181 Oslo

Calmeyers gate 15, 0183 Oslo

Markveien 67, 0550 Oslo

Korsgata 12, 0550 Oslo

Trondheimsveien 13, 0560 Oslo

Carl Berners plass, 0568 Oslo

+ALTERNATIVER

Send veibeskrivelsen til telefonen

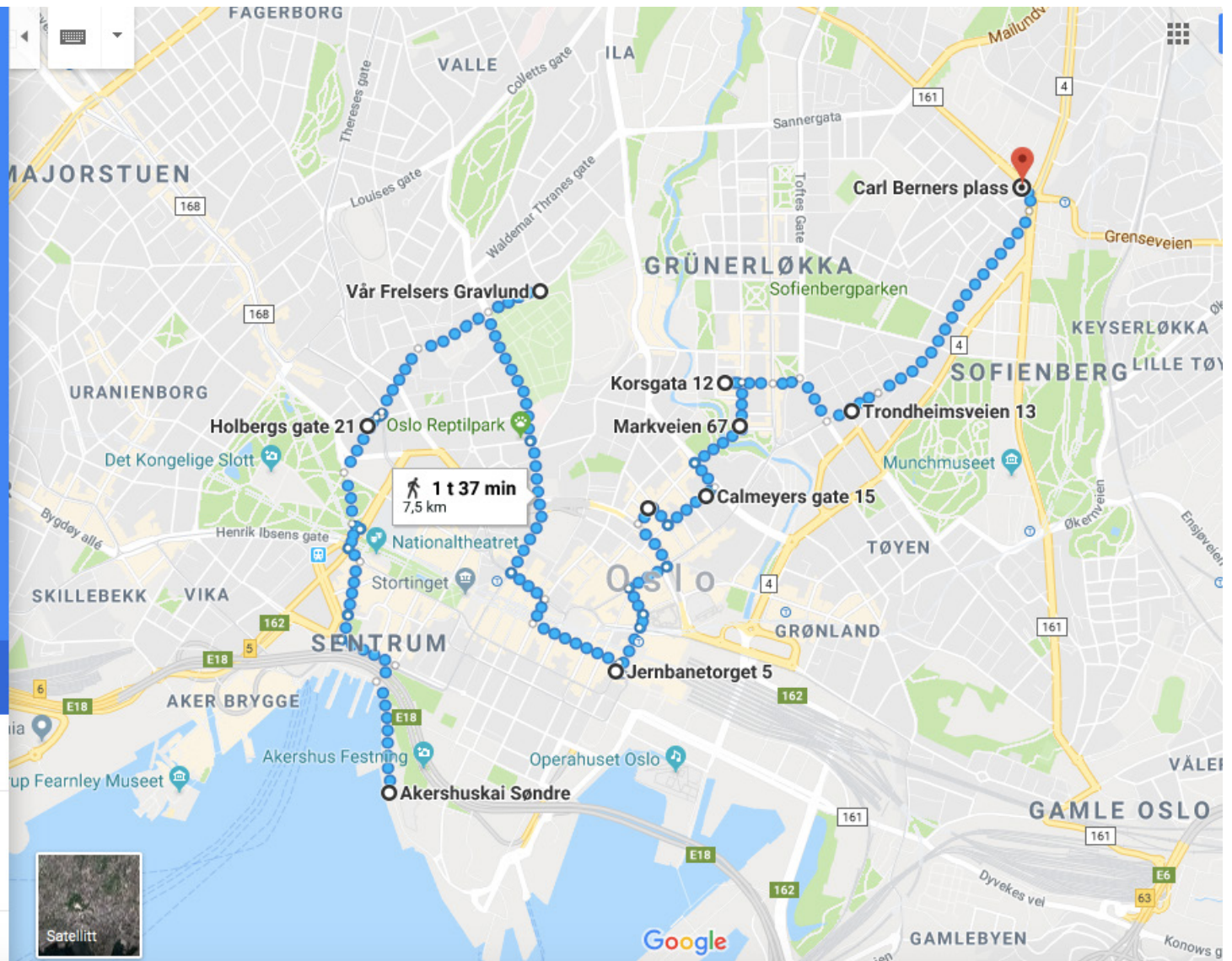
via Akershusstranda

1 t 37 min

DETALJER

7,5 km

↑ 103 m · ↓ 57 m

Rute:

1. Minnesmerket over deporterte jøder på Akershuskaia
2. Holbergs gate 21: Forskjellige skjebner
3. Vår frelsers gravlund: Monumentet over Henrik Wergeland
4. Jernbanetorget 5: Leopold Rottmann
5. Torggata 18: Alexander Karl Claes frisérsalong i Torggata 18
6. Calmeyers gate 15: Massearrestasjon
7. Markveien 67: Sara Selma Glikman – En hel familie
8. Korsgata 12 – Snublestein, men ikke hus: Familien Braude
9. Trondheimsveien 13: Levd liv, men ingen snublestein
10. Et fint sted – Carl Berners plass: De som flyktet og de som hjalp

1. Minnesmerket over deporterte jøder på Akershuskaia

Adresse: Kongens gate, Akershuskaia

Bakgrunnsinformasjon:

Minnesmerket over deporterte jøder fra Norge ble oppført i år 2000 som en gave fra den norske stat. Utenfor muren til Akershus festning med utsikt over fjorden der jødene ble fraktet bort, står det åtte stoler stilt opp i par eller enkeltvis. De skal representere de mange skjebnene, både enslige, par og familier. Stolene er kopier av vanlige stoler som fantes i mange hjem i 1940-årene. Men her er det ikke mulig å sette seg ned for å hvile. Stolene har ingen seter. De står vendt ut mot fjorden hvor de arresterte jødene reiste på veien mot tilintetgjørelse.

Fra dette området ble 529 personer ført om bord i skipet D/S Donau 26. november 1942 og deportert til tilintetgjørelsesleiren Auschwitz. 25. februar 1943 ble ytterligere 158 jøder sendt ut av Norge fra Filipstadkaia med skipet Gotenland. Andre transporter brakte det totale antall deporterte jøder opp i 773. Av disse overlevde 38. Til sammen ble 250 familier utslettet.

Kilde/mer informasjon: <http://www.hlsenteret.no/gormley/>

Foto: Minnesmerket på Akershuskaia. (Jødisk Museum i Oslo)

2. Holbergs gate 21 – flyktninger med forskjellige skjebner

Hvor: Holbergs gate 21, Bislett

Bakgrunnsinformasjon:

I dag står det en moderne forretningsgård i Holbergs gate 21. Før krigen var det en fireetasjes leiegård her, litt tilbaketrukket fra gaten med en liten hage foran. Huset ble brukt både som gamlehjem for jøder og barnehjem for flyktningbarn fra Østerrike og Tsjekkoslovakia som var blitt reddet fra nazistene i 1938-39. Under aksjonen mot jødene høsten 1942 klarte barnehjemmets bestyrer Nina Hasvoll og motstandskvinnen Nic Waal sammen med flere andre å redde barnehjemsbarna ved at de ble transportert til Sverige.

På gamlehjemmet i Holbergs gate 21 bodde ekteparet Friedrich og Ida Weiner. De hadde kommet som flyktninger fra Wien til Norge i mai 1939, og på grunn av deres alder hadde begge fått tilhold på det jødiske gamlehjemmet. Under aksjonen mot jødene i Norge høsten 1942 slapp de imidlertid ikke unna. Friedrich Weiner ble arrestert den 26. oktober 1942, løslatt den 7. november, men arrestert på ny 26. november 1942. Samme dag ble han deportert med skipet D/S Donau til Stettin og videre til utryddelsesleiren Auschwitz. Ida Weiner var innlagt på sykehus i Oslo. Hun ble arrestert på sykehuset den 23. februar 1943 og sendt med skipet Gotenland med endestasjon Auschwitz. Både Friedrich og Ida Weiner ble sendt i gasskamrene og drept.

Kilder: Øyvind Reisegg (2016) *Oslo under krigen*, snublestein.no

Les mer:

Intervju med Siegmund Korn, et av barnehjemsbarna som flyktet fra Holbergs gate 21:

<https://www.nrk.no/skole/?page=search&q=&mediald=21034>

Friedrich og Ida Weiner kan søkes opp via snublestein.no. Det er også lagt snublestein for én annen person i Holbergs gate 21, Lewek Levi Jacobowitz:

<http://www.snublestein.no/Lewek-Levi-Jacobowitz/p=448/>

Intervju med motstandskvinnen Nic Waal:

<https://www.nrk.no/ostlandssendingen/jodebarnas-ukjente-redningskvinne-1.8703890>

Gerda Tandberg skjulte barna fra barnehjemmet en periode:

akersposten.no/ullern-villaen-ble-de-14-barnas-redning/19.6093

3. Vår frelsers gravlund – Monument over Henrik Wergeland: Antisemittisme i Norge før krigen

Hvor: Akersbakken 32, St.Hanshaugen/Game Aker

Bakgrunnsinformasjon:

Henrik Wergeland er for de fleste kjent som en forfatter. Men han var også en forkjemper for jøders rettigheter.

Da Norge fikk sin Grunnlov i 1814 ble jøder nektet inngang til riket gjennom paragraf 2 i loven. Henrik Wergeland (1808-1845) var eldste sønn av Nicolai Wergeland. Sistnevnte var medlem av riksfor-samlingen på Eidsvoll og ivrig forkjemper for å nekte jødene inngang til landet. Selv om Henrik Wergeland hyllet Grunnloven, mente han at det var rom for forbedringer, og i motsetning til sin far, var han en av dem som argumenterte sterkt for at «jødeparagrafen» skulle oppheves. Han mente at forbudet var i strid med Grunnlovens demokratiske og folkerettslige karakter. Arbeidet med å få Stortinget til å fjerne forbudet i paragraf 2 opptok ham helt frem til hans død.

Wergelands skrift «Jødesagen i det norske Storting» utkom i oktober 1842, og i årene etter fulgte han opp med flere avis-artikler og dikt. Wergeland måtte til slutt gi opp for sykdommen, men andre overtok kampen etter ham. Alternative forslag til grunnlovsendringer ble behandlet i Stortinget i 1845, i 1848 og i 1851. Seks år etter Wergelands død ble grunnlovsendringen vedtatt. I 1848 hadde jøder i utlandet vist sin takknemlighet for ham ved å reise en støtte ved hans grav på Vår Frelses gravlund, og siden den tid har det vært tradisjon for jødisk ungdomsforening å nedlegge en krans på hans gravminne på nasjonaldagen.

Foto: 2006 (Chris Nyborg via Wikimedia Commons)

Kilde: <http://www.wergelandogstortinget.no/jodeparagrafen.html>

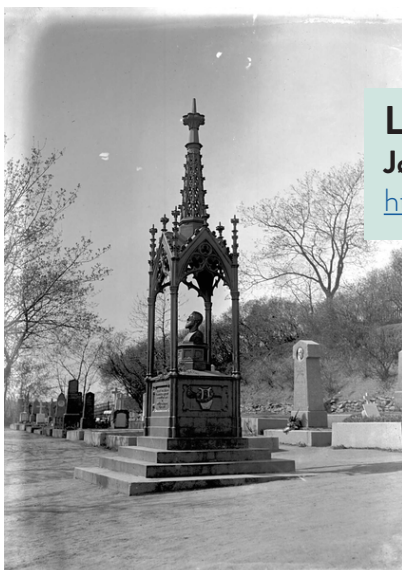

Foto: Bilde tatt i perioden 1895-1915.
(Severin Worm-Pedersen/
Teknisk Museum via Digitalt Museum)

Les mer:

Jødeparagrafen:

<http://www.wergelandogstortinget.no/jodeparagrafen.html>

4. Jernbanetorget 5 – Leopold Rottmann

Hvor: Jernbanetorget 5

Bakgrunnsinformasjon:

Leopold Rottmann ble født den 24. mai 1917 i Oslo som yngste barn av Sara og Max Wulf Rottmann. Han hadde en ett år eldre søster, Ida. Foreldrene skilte seg få år etter at barna ble født, og de vokste opp sammen med moren og mormoren.

Leopold hadde gått på teknisk aftenskole og kunst- og håndverksindustriskole og arbeidet som blikkenslager. I fritiden drev han med boksing.

Da Norge ble okkupert av Nazi-Tyskland våren 1940, tok Leopold del i felttoget i Rogaland og var med i kampene for Norge utenfor Stavanger. Han ble internert av tyskerne, men ble senere sluppet fri.

Den 26. oktober 1942 ble Leopold arrestert på nytt og internert i Berg fangeleir. Måneden etter ble han deportert med fangeskipet D/S Donau til Stettin og derfra til utryddelsesleiren Auschwitz. Leopold Rottmann ble drept den 13. januar 1943.

Hans far, mor, søster og mormor ble også alle deportert til Auschwitz og drept.

Kilde: <http://www.snublestein.no/Leopold-Rottmann/p=341/>

Foto: Snublesteinen for Leopold Rottmann.
(Jødisk Musuem i Oslo/snublestein.no)

Les mer:

Leopolds søster Ida Gorvitz bodde ikke på samme adresse som Leopold. Hun har en snublestein i Arups gate 2: <http://www.snublestein.no/Ida-Gorvitz-f-Rottmann/p=7/>

Artikkel om Ida Gorvitz (født Rottmann), som var skuespiller og forfatter: <https://www.dagsavisen.no/kultur/skuespilleren-som-ende-te-i-auschwitz-1.809879>

Leopolds mor har også en snublestein ved Jernbanetorget 5: <http://www.snublestein.no/Sara-Rottmann/p=342/>

Foto: Identifikasjonspapirene til Leopold Rottmann, stemplet med en rød J. (HL-senteret/Store norske leksikon)

5. Torggata 18: Alexander Karl Claes' frisørsalong

Hvor: Torggata 18, sentrum

Bakgrunnsinformasjon:

Et flertall av jøder i Norge var selvstendig næringsdrivende – det fantes omtrent 400 jødiske firmaer i Norge. En stor andel drev konfeksjonsforretninger (klesbutikker), i tillegg til at mange drev tobakks- og fruktforretninger og forskjellige typer håndverksarbeid. Store bedrifter var det midlertid få av – jødene i Norge var lite velhavende.

Da Norge ble okkupert i 1940, lå det en dame- og herrefrisørsalong i første etasje i Torggata 18. Salongen ble drevet av jødiske Alexander Karl Claes (født 1904), som kom til Norge i 1913. Salongen hans ble mest sannsynlig overdratt nazistiske myndigheter etter at Alexander ble arrestert og deportert.

Claes bodde på Kampen (Brinken 23) sammen med kona Anna og barna Ida Iris og Arvid, som var 12 år og 7 år i 1942. Anna døde i 1941. Den 26. november 1942 ble Alexander arrestert på Ullevål syke-hus hvor han trolig prøvde å gjemme seg. Han hadde lenge vært i myndighetenes søkelys på grunn av distribuering av illegale aviser. Claes' foreldre, to barn og bror (Daniel f. 1905) ble også arrestert og deportert. Alle ble drept.

Kilder: Bjarte Bruland (2017), *Holocaust i Norge*, Øyvind Reisegg (2016), *Oslo under krigen*, snublestein.no.

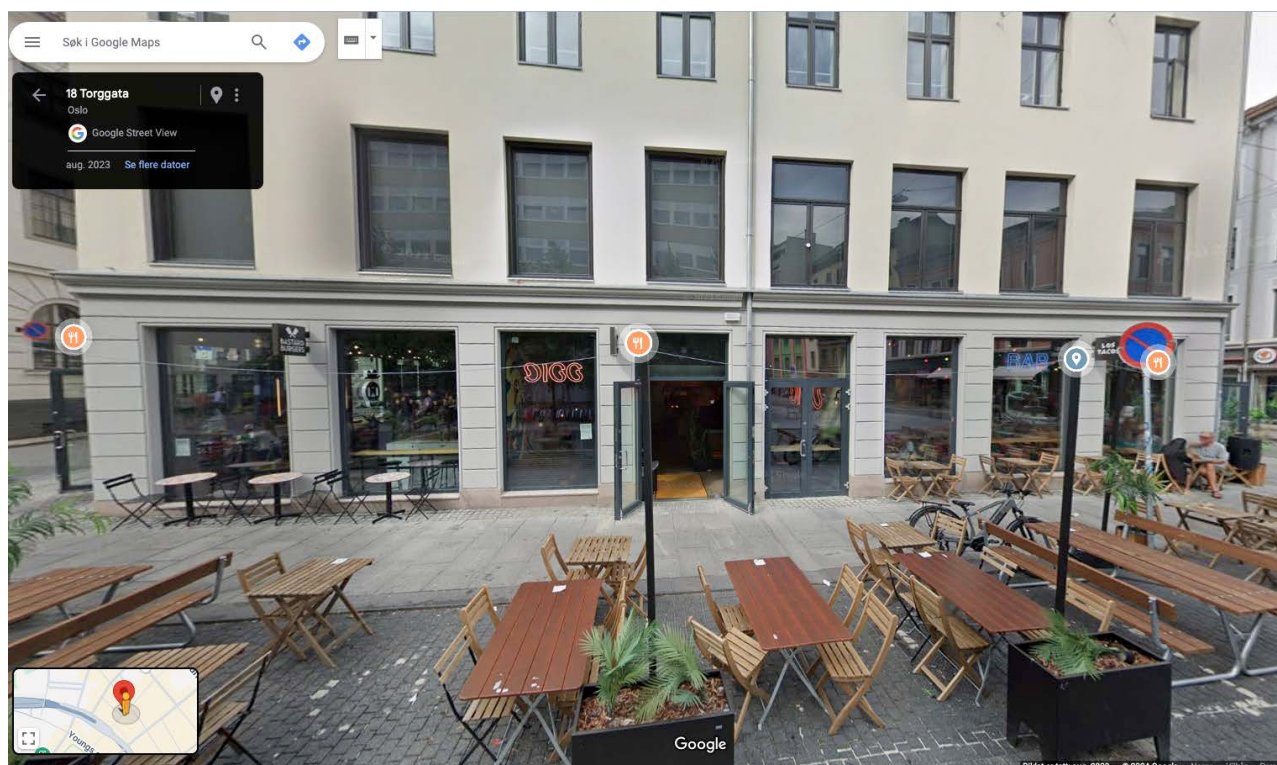

Foto: Torggata 18 i 2024 (bilde fra Google Maps)

6. Calmeyers gate 15 – Massearrestasjon

Hvor: Jødisk Museum i Oslo, Calmeyers gate 15

Bakgrunnsinformasjon:

De første snublesteinene i Norge ble lagt ned i 2010 foran Calmeyers gate 15. I Calmeyers gate 15 er det to bygninger, A og B. Du kan knapt se B-bygget fra gaten, men begge bygninger har en verdi. I 1920 begynte nemlig byggingen av en synagoge her. Synagogen i Calmeyers gate 15 B sto klar til bruk i 1921.

Synagogen i Calmeyers gate hadde i det første tiåret et høyt aktivitetsnivå. Den var åpen hver dag og hadde en egen rabbiner, kontor, lærer samt et skolelokale i synagogen. Menigheten hadde også et eget guttekor. Men menigheten var liten og medlemmene hadde liten eller ingen formue, og i 1939 ble de to menighetene i Oslo slått sammen. Fra 1930 ble aktiviteten redusert. Fra 1939-1942 ble synagogen i Calmeyers gate brukt som hovedsynagoge i vinterhalvåret, fordi den var enklest å varme opp.

Fra 1918 ble leilighetene i bygården brukt til boliger for menighetens tjenestemenn. Fra 1930-tallet kom flere jødiske flyktninger til Norge fra Nazi-Tyskland og tysk-okkuperte land, mange av disse flyktningene flyttet etterhvert inn i Calmeyers gate 15. I 1942 bodde det i alt 28 jøder i Calmeyers gate 15A.

19 av de 28 som bodde i bygningen, derav flere barn, ble deportert og drept i Auschwitz. Alle de 19 har fått hver sin snublestein i fortauet utenfor. Calmeyers gate 15 er den adressen i landet hvor flest jøder ble arrestert på ett og samme sted.

Foto: Calmeyers gate 15A i 2024

Den tidligere synagogen ble stengt høsten 1942, og aldri tatt i bruk igjen som synagoge. I dag holder Jødisk Museum i Oslo til i det gamle synagogebygget. Ring gjerne på til museet og ta en kikk inne i bakgården – da vil dere også se det gamle synagogebygget.

Kilde: jodiskmuseumoslo.no

Les mer:

Kort filmsnutt om Manja Bodd, som bodde i Calmeyers gate 15 og gikk på Møllergata skole. Hun var 11 år da hun ble arrestert og deportert den 26. november 1942: https://www.nrk.no/nyheter/man-ja_11_-sendt-i-doden-av-nordmenn-1.13796619

Synagogen som levde i 21 år: <http://www.jodiskmuseumoslo.no/bygningens-historie>

7. Markveien 67: Sara Selma Glikman – En hel familie utslettes

Hvor: Markveien 67, Grünerløkka

Bakgrunnsinformasjon:

Sara Selma Glikman var 20 år da Nazi-Tyskland okkuperte Norge. Hun var født i Oslo som yngst av fem søsken med foreldre fra Litauen og Latvia.

I mars 1942 måtte jøder i Norge fylle ut et skjema med detaljerte spørsmål om adresse, fødselsdato, yrke, familie og mer. Skjemaet skulle leveres til statspolitiet. I skjemaet til Sara kan man lese at hun er «ugift» og bor i Langes gate i Oslo. Ut fra denne informasjonen kan vi forstå at det skjedde store endringer i livet til Sara våren og sommeren 1942. Hun giftet seg med David sommeren 1942, byttet navn og flyttet inn i sitt nye hjem i Markveien 67. Der bodde de sammen med Davids mor Esther. På spørsmål om yrke har hun ført opp «hjemmeværende», noe som ikke var uvanlig for kvinner på denne tiden.

Sara ble arrestert og deportert med D/S Donau den 26. november 1942. Ombord på fangeskipet var også hennes mann, mor, svigermor, bestemor, tante og alle søsknene. Ved ankomsten den 1. desember 1942 ble Sara og alle hennes kvinnelige slektninger sendt rett i gasskammeret og drept. Brødrene døde få uker senere, ektemannen i februar 1943 og faren ved ankomst i mars 1943. Ingen overlevde.

Kilde: snublestein.no

Les mer:

Det er også lagt snublestein for David Jacob Glikman og Esther Schuchad. De kan søkes opp på snublestein.no

Foto: Sara, ca. 1925. (Jødisk Museum i Oslo)

8. Tidligere Øvre gate 4 – Snublestein, men ikke noe hus: Familien Braude

Hvor: Korsgata 12 (tidligere Øvre gate 4), Grünerløkka

Bakgrunnsinformasjon:

Vinteren 1911 pakket 21 år gamle Benzel en veske med sine viktigste eiendeler og la ut på en reise fra den lille byen Plunge i det nordvestlige Litauen. I 1912 gifter han seg med Sara Braude i Oslo. Sara arbeidet som syerske, Benzel som kjøtthandler og rituell slakter. De neste syv årene fikk de fire barn: Isak, Harry, Charles og Helene. En av sønnene drev med boksing, en annen var skuespiller.

De flyttet inn i Øvre gate 4 på Grünerløkka. I dag finnes ikke Øvre gate 4 på kartet, og huset de bodde i er revet og erstattet med boligblokker i Korsgata 12.

Sara og Benzel, og de to sønnene Isak og Harry ble deportert og drept i Auschwitz. Datteren Helene flyktet til Sverige i september 1940 sammen med sin mann, og overlevde således Holocaust. Sønnen Charles ble i likhet med sin far og sine brødre arrestert den 26. oktober. Fordi Charles var gift «arisk», altså med en kvinne som ikke var jødisk, ble han ikke deportert, men satt som fange i Berg fangeleir til han i mai 1945 ble transportert til Sverige.

Kilder: Marte Michelet (2014), *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*, snublestein.no

Les mer:

Marte Michelet (Gyldendal, 2014): *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust.*

Benzel, Harry, Isak Josef og Sara Bertha Braude:

<http://www.snublestein.no>

Charles Braudes ekteskap med ikke-jødiske Ragnhild reddet livet hans:

<https://www.kk.no/livet/charles-ekteskap-med-ikke-jodiske-ragnhild-reddet-livet-hans/73032808>

Foto: Portretter av familien Braude ca. 1942. Portrettene ble antageligvis tatt i forbindelse med J-stemplingen i begynnelsen av 1942. Da hadde Helene allerede flyktet. Fra venstre øverst: Sara Bertha Braude, Benzel Braude. Fra v. nederst: Isak Josef Braude, Charles Braude og Harry Braude. (Jødisk Museum i Oslo)

9. Trondheimsveien 13: Levd liv, men ingen snublestein

Hvor: Trondheimsveien 13, Grünerløkka

Bakgrunnsinformasjon:

Bernhard Leimann var gift med Rebekka Leimann. Sammen hadde de datteren Ruth Wally. Bernhard og familien bodde på Frogner. Der er også en snublestein lagt for ham. Bernhard var imidlertid kjøpmann. Han eide og drev Bernhard butikken Trondhjemsveiens Damekonfeksjon og Manufaktur, som solgte klær, på hjørnet av Trondheimsveien 13.

Våren 1942 skulle alle jøder i Norge fylle ut et skjema med detaljerte personlige data. Hovedhensikten med spørreskjemaet var å kartlegge jødernes økonomiske stilling i Norge, men de måtte også oppgi informasjon som adresse, fødselsdato, familie, hvilket religionssamfunn de tilhørte og hvor de var født. I Bernhards skjema kan man blant annet lese at han var født i Norge og at han hadde norsk statsborgerskap.

Den 26.oktober 1942 ble Bernhard arrestert under den store aksjonen mot jødiske menn. En måned senere ble han deportert med D/S Donau sammen med sin far og søster. Disse to ble sendt direkte til gasskammeret ved ankomst i Auschwitz den 1. desember. Bernhard ble tatt ut til tvangsarbeid, men ble drept i løpet av januar 1943.

Historien til Bernhard er også en historie om hvordan Holocaust påvirket og splittet familier. Bernhards kone Rebekka og datter Ruth Wally klarte å flykte til Sverige. Ruth Wally var født i 1937, og var fem år da hun flyktet med moren.

Kilde: snublestein.no

Foto: Fra Bernhards butikk i Trondheimsveien 13.
(Jødisk Museum i Oslo)

Foto: Bernhard, Ruth Wally og Rebekka. (Jødisk Museum i Oslo)

10. «Dette er et fint sted» på Carl Berner: hjelperne

Hvor: Mellom Hasleveien og Hekkveien, like ved Carl Berners plass i Oslo

Bakgrunnsinformasjon:

Da jødiske menn i Norge ble arrestert den 26. oktober 1942 kom det som en overraskelse for mange. Få varsler hadde kommet på forhånd. Da kvinner, barn og eldre skulle arresteres nøyaktig en måned senere, var varslene sterkere. Mange var engasjert i varsling natt til 26. november, og følgelig fikk flere en sjanse til å komme seg unna i timene før Statspolitiet banket på dørene. Rundt om i Oslo lå mange hundre jøder i dekning i private hjem, innskrevet på ulike sykehus og andre steder. De fleste reddet seg over grensen med bistand fra en eller flere hjelpere. Carl Fredriksens transport var en slik hjelper. Carl Fredriksens transport var et dekknavn, og ble ledet av politimann Alf Tollef Pettersen og hans kone Gerd Julie Bergliot Pettersen, gartner Rolf Syversen og inspektør i transportformidlingen Reidar Larsen, med mange hjelpere.

Foto: minneparken på Carl Berners plass. (Alette Schei Rørvik via koro.no)

De som skulle flykte ble samlet ved gartneriet til Rolf Syversen på Carl Berners plass. På hver tur kunne det være mellom 8 og 40 personer. Totalt ble rundt 1000 personer reddet, halvparten av dem jøder. Det hele foregikk i løpet av seks uker fra slutten av november 1942 til midten av januar 1943 da de ble oppdaget.

Alf og Gerd Pettersen flyktet til Sverige tidlig i 1943. Det samme gjorde Reidar Larsen, mens Rolf Syversen ble igjen i Norge, siden hans kone nettopp hadde født en sønn. Han ble arrestert sommeren 1943 og skutt i oktober 1944.

Ved flyktningerutens begynnelse, Syversens gartneri på Carl Berner i Oslo, er parken «Dette er et fint sted» bygget. Parken hedrer hjelperne i Carl Fredriksens Transport.

Kilde: norgeshistorie.no, fintsted.no

Les mer:

Mats Tangestuen (2012), Carl Fredriksens transport – krigens største redningsbragd. Heftet er tilgjengelig via koro.no:

https://koro.no/content/uploads/2015/01/et-fint-sted_2210_webfile_oppslag.pdf

Minneparken «Dette er et fint sted»: fintsted.no

